

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО

ІВАНОВА ОЛЕНА АНАТОЛІЇВНА

УДК: 159.922+159.943

**ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ
ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ**

19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського, Міністерство оборони України

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор **Осьодло Василь Ілліч**, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, гуманітарний інститут, начальник

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Лефтеров Василь Олександрович**, Національний університет “Одеська юридична академія”, кафедра соціології та психології, завідувач

доктор психологічних наук, доцент **Максименко Ксенія Сергіївна**, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, кафедра загальної і медичної психології та педагогіки, доцент

Захист відбудеться «29» грудня 2016 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.709.05 у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського, за адресою: 03049, м. Київ-49, Повітрофлотський проспект, 28.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, за адресою: 03049, м. Київ-49, Повітрофлотський проспект, 28.

Автореферат розісланий «28» листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Ф. Хміляр

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Психічний рівень регуляції є провідним у поведінці суб'єкта військової діяльності, у якому найбільш повно реалізуються різні форми його активності. Психологічна регуляція поведінки є однією з провідних детермінант формування внутрішньої системи установок та цінностей, успішної соціальної, інтелектуальної, професійної адаптації суб'єкта протягом усього періоду військово-професійної діяльності. Проблема саморегуляції набуває особливого значення за сучасних організаційних вимог до високого рівня професіоналізму та відповідальності військовослужбовців щодо виконання службово-професійних обов'язків, готовності забезпечити успішність та ефективність виконання поставлених бойових завдань.

Військово-професійна діяльність людини проходить в умовах невизначеності, неповної поінформованості, дефіциту часу, обмеженого ресурсу, складного вибору за динамічної непередбачуваної зміни поточної ситуації, загрозах особистому життю і здоров'ю, що в сукупності вимагає посиленої витрати психічного ресурсу військового фахівця. Тривалі навантаження особливо негативно впливають на повсякденну діяльність жінок-військовослужбовців, призводять до психічної дезадаптації й дезорганізують успішне виконання ними службових обов'язків. Особливо актуальною постає проблема визначення психологічних механізмів саморегуляції їхньої власної поведінки у професійному середовищі, мобілізації емоційно-вольових та когнітивних ресурсів. Адже розвинена саморегуляція поведінки створює психологічні передумови для вибудовування оптимальних алгоритмів особистісно-професійного зростання й самоствердження жінок-військовослужбовців.

Проблема саморегуляції поведінки особистості розглядається українськими та зарубіжними вченими в різних змістових аспектах: емоційна саморегуляція (Т. А. Вайден, Н. Ейзенберг, Дж. Д. Майер, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін, Н. А. Фокс); вольова саморегуляція (В. О. Іванніков, Є. П. Ільїн, В. К. Калін, Б. М. Смірнов); інтелектуальна саморегуляція (А. Бандура, В. О. Моляко, О. К. Тихомиров, Н. І. Пов'якель, Н. Ф. Шевченко); саморегуляція психічних станів (Т. П. Вісковатова, К. С. Максименко, С. М. Миронець); стильові аспекти саморегуляції у контексті довільної активності людини (Ж. П. Вірна, О. А. Конопкін, О. П. Макаревич, О. М. Коноз), саморегуляція поведінки особистості в контексті активності людини як суб'єкта власної поведінки й діяльності (М. Й. Боришевський, В. В. Клименко, Г. В. Ложкін, С. Д. Максименко, В. І. Осьодло, М. В. Савчин, В. О. Татенко).

Водночас, констатуючи цілісність процесу регуляції, дослідники зупиняються на якійсь одній його стороні, а внутрішнім детермінантам цього процесу, механізмам здійснення, індивідуальним відмінностям формування поведінкової саморегуляції приділяється недостатньо уваги. Дослідження українських учених (М. С. Корольчук, В. О. Лефтеров, М. В. Макаренко, В. М. Невмержицький, В. І. Осьодло, О. Д. Сафін, В. В. Стасюк, О. В. Тімченко, О. Ф. Хміляр) показують, що наукове завдання дослідження особливостей саморегуляції поведінки жінок-

військовослужбовців в умовах підвищених ризиків та загроз виконання професійної діяльності залишається актуальним і не розв'язаним.

Поза увагою науковців також залишилися змістові характеристики психологічних механізмів саморегуляції та їх вплив на поведінку жінок-військовослужбовців в особливих умовах діяльності. Вивчення саморегуляції поведінки як інтегративної характеристики людської індивідуальності, опосередкованої змістовими складовими, як індивідуального модулятора її прояву, допоможе частково заповнити цю прогалину. Отже, актуальність зазначеної проблеми, її недостатня розробленість у сучасній психологічній теорії та практиці й окреслені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: “Психологічні механізми саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського: “Діагностика негативних психічних станів військовослужбовців”, шифр “Інверсія” (номер держреєстрації 0114U004341); “Вивчення індивідуально-психологічних якостей військовозобов'язаних для проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу за призивом під час мобілізації, на особливий період”, шифр “Яшма” (номер держреєстрації 0115U002096).

Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Національного університету оборони України (протокол № 14 від 27 грудня 2010 року) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології Національної академії педагогічних наук України (протокол № 2 від 24 березня 2015 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично встановити психологічні особливості прояву механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, що виконують завдання в особливих умовах.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан проблеми дослідження саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах.

2. На основі аналізу наукових джерел узагальнити теоретичні підходи до проблеми саморегуляції поведінки особистості та її психологічних механізмів у жінок-військовослужбовців в особливих умовах.

3. Теоретично дослідити й розробити структурно-функціональну модель саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців.

4. Обґрунтувати і розробити систему методів дослідження взаємозв'язку механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців із їхніми психологічними характеристиками та стильовими особливостями.

5. Розробити програму тренінгу розвитку механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців і визначити її ефективність.

Об'єкт дослідження – процес саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців.

Предмет дослідження – психологічні особливості прояву механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають положення про: взаємозумовленість внутрішніх і зовнішніх компонентів психологічного ресурсу в детермінації особистісно-професійного розвитку людини (О. Ф. Бондаренко, В. О. Татенко, Т. С. Яценко); зростаючу роль суб'єктного досвіду та самодетермінації в активності особистості (О. М. Лактіонов, С. Д. Максименко, О. П. Саннікова, Т. М. Титаренко, О. Я. Чебикін); роль рефлексивних процесів у життєдіяльності людини, самовизначенні у складних ситуаціях, формуванні і розвитку довільної саморегуляції (Н. Ю. Волянчук, Г. В. Ложкін, В. І. Осьодло, А. В. Фурман); засади активних форм групової психологічної роботи (Т. Альберт, Л. М. Балабанова, Н. Е. Мілорадова, Г. В. Попова, К. Роджерс, К. Рудестам, К. Фопель, С. І. Яковенко Т. С. Яценко та ін.)

Для досягнення поставленої мети та завдань дисертаційного дослідження було використано комплекс **методів**:

– *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація теоретичних засад щодо визначення критеріїв і показників регуляції поведінки жінок-військовослужбовців у професійному середовищі;

– *емпіричні*: експеримент (констатувальний – для визначення змістових характеристик механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців; формувальний – для перевірки ефективності розробленої тренінгової програми), психодіагностичні – опитування (бесіда, анкетування), метод експертних оцінок, оцінка результатів діяльності, тестування (з використанням методик: “Індекс життєвого стилю” (Life Style Index (LSI) Р. Плутчика (в адаптації Л. І. Вассермана); “Стратегії подолання стресових ситуацій (SACS)” С. Хобфолла (адаптована Н. Є. Водопьяною і О. С. Старченковою); “Опитувальника для виявлення виразності самоконтролю в емоційній сфері, діяльності і поведінці” Г. С. Нікіфорова, В. К. Васильєва і С. В. Фірсова; “Шкали контролю за дією при плануванні” Ю. Куля (НАКЕМР-90) в адаптації С. А. Шапкіна; “Дослідження локалізації контролю особистості – модифікований опитувальник “Локус-контролю” О. Г. Ксенофонтової; “Тесту смисложиттєвих орієнтацій” Д. О. Леонтьєва; опитувальника “Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП-98” В. І. Моросанової, “Аутопсихологічна компетентність” (розробленої Ю. В. Синягіним, В. М. Марковим та ін.), “Тест-опитувальник самоствалення” В. В. Століна);

– *статистичної обробки емпіричних даних*: методи описової статистики, кореляційний, факторний аналіз, одновибірковий критерій Колмогорова-Смірнова, t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок, U-критерій Манна-Уїтні. Математичну обробку отриманих даних, побудову графіків, діаграм і гістограм здійснено на базі стандартизованого пакета комп'ютерних програм: Microsoft Office Excel 2007, SPSS – 21.0.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– обґрунтовано, розроблено та емпірично апробовано структурно-функціональну модель саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців;

– встановлено взаємозв'язок механізмів саморегуляції поведінки з відповідними психологічними характеристиками;

– виявлено специфіку взаємозв'язків психологічних характеристик механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців із поведінковими особливостями, що знаходять відображення у витрачальному, економно-накопичувальному та гармонійному стилях;

уточнено і конкретизовано поняття “саморегуляція поведінки особистості” та “механізми саморегуляції поведінки”;

удосконалено комплекс діагностичних методик дослідження змістових характеристик саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців та їх стильові особливості; тренінгову програму розвитку механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців;

подальшого розвитку набули теоретичні положення про психологічні механізми саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, що доповнює уявлення про їх сутність, структуру та особливості функціонування в особливих умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому що, результати дослідження дають змогу вивчати і прогнозувати поведінкові особливості жінок-військовослужбовців в особливих умовах діяльності. Крім того, виявлені специфічні поведінкові стилі досліджуваних можуть бути використані як підґрунтя для проведення діагностичної, психопрофілактичної та психокорекційної роботи для формування психологічної надійності жінок-військовослужбовців у процесі виконання професійної діяльності.

Застосування тренінгової програми розвитку механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців створює передумови для формування стійких утворень щодо протидії професійним ризикам.

Розроблено методичні рекомендації керівному складу і психологам із питань психологічного забезпечення формування адекватних психологічних механізмів надійності жінок-військовослужбовців для протидії негативним впливам професійного середовища, попередження його посттравматичних наслідків, що сприятиме продовженню професійного довголіття фахівців.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (довідка № 602/171 від 24.11.2015 р.); систему службово-бойової підготовки особового складу Національної академії Національної гвардії України (довідка про № 2/73 від 16.12.2015 р.), систему психологічного супроводження оперативної (бойової) підготовки військових частин Повітряних Сил Збройних Сил України (акт № від 04.03.2016 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження було представлено в доповідях наукових, науково-практичних конференціях та семінарах: *міжнародних* – “Психологічні технології в екстремальних видах діяльності” (Донецьк, 2011); “Психологія професійної безпеки особистості” (Луцьк, 2015); *всеукраїнських* – “Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи” (Київ, 2016); “Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців” (Хмельницький, 2015); *міжвідомчих* – “Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції” (Київ, 2015); “Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності вищих

навчальних закладів МВС України”, (Харків, 2015); “Ідеологічна робота у Збройних Силах України: соціально-гуманітарні та правові аспекти” (Київ, 2013).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри суспільних наук та Вченої ради Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (2012–2015 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено в 15 публікаціях, із них 5 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку затвердженого МОН України, 2 статті в іноземних виданнях, включених до наукометричних баз, 8 тез доповідей у збірниках всеукраїнських і міжнародних конференцій та семінарів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (352 найменування, із них 49 – іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок, із них 161 – основного тексту. Робота містить 11 таблиць (на 5 сторінках), 9 рисунків (на 4 сторінках) та 2 додатки (на 34 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь розробленості проблеми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію дослідження та впровадження його результатів, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У *першому розділі* – **“Теоретичний аналіз проблеми саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах”** – здійснено теоретико-методологічний аналіз проблем саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в умовах військово-професійної діяльності.

За результатами теоретичного аналізу з'ясовано, що українські та зарубіжні науковці (М. Й. Боришевський, Т. А. Вайден, Ж. П. Вірна, Л. Г. Дика, Є. П. Ільїн, В. В. Клименко, О. А. Конопкін, С. Д. Максименко, В. І. Моросанова, В. І. Осьодло, Н. І. Пов'якель, М. В. Савчин, О. П. Саннікова, Н. Ф. Шевченко, О. Я. Чебикін) відзначають необхідність дослідження цілісної психічної структури особистості при вивченні регуляції поведінки з урахуванням адаптивного і функціонального значення окремих психологічних характеристик в ієрархії психологічних властивостей.

Поняття саморегуляції поведінки особистості визначено як зовнішню мимовільну (несвідому) та внутрішню довільну (усвідомлену) цілеспрямовану активність особистості з багаторівневою детермінацією, що містить різні сфери психічної організації людини в їх поліфункціональній, цілісній взаємодії відповідно до умов діяльності, із розрахунку раціонального й ефективного використання наявних психічних ресурсів. При цьому мимовільна активність забезпечується умовно-рефлекторною основою вищої нервової діяльності людини, продукуючи елементарні фізіологічні реакції та фіксовані установки. Довільна активність забезпечується системною цілісністю внутрішньої психічної активності людини з ініціації, підтримання й управління різними видами і формами довільної активності,

що безпосередньо реалізує досягнення поставлених цілей та усвідомлену перебудову її смислових утворень, забезпечує ефективність поведінки в цілому.

Саморегуляція поведінки жінок-військовослужбовців розглядається як інтегративна функція індивідуальності, що визначає адаптацію людини в різних сферах життєдіяльності. Дефіцит регуляції в одній сфері повинен закономірно співвідноситися з рівнем її розвитку в інших сферах.

Механізми саморегуляції поведінки охарактеризовано як психологічні детермінанти установок і реакцій управління людиною своїми діями, окремими вчинками й поведінковими актами. Основними механізмами саморегуляції поведінки виступають: інстинкти, потреби, психологічні захисти, емоційне задоволення, що забезпечує мимовільну регуляцію; вольові дії та зусилля, самоконтроль, компоненти самосвідомості (самооцінка, ціннісні орієнтації, рівень домагань, образ-Я, локус контроль); аутопсихологічна компетентність, самоствалення, рефлексивне осмислення, самовдосконалення і самодетермінація.

На підставі аналізу наукових праць К. О. Абульханова-Славської, О. Г. Асмолова, А. Бандури, Г. Ш. Габдрєєвої, Л. М. Веккера, Т. П. Вісковатової, В. А. Іваннікова, О. М. Леонтєєва, С. Д. Максименка, С. Л. Рубінштейна, О. О. Сергієнко, О. А. Черенєвої та власного емпіричного досвіду розроблено модель саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, що відображає ієрархічні рівні за мимовільною і довільною формами регуляції (сенсорно-перцептивний, операційно-технічний, мотиваційно-ціннісний та рефлексивно-оціночний), механізми яких послідовно формуються у процесі особистісно-професійного становлення (рис. 1).

Рис. 1. Модель саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців

Проведений аналіз закладає необхідну теоретико-методологічну базу для подальшого вивчення процесу професійної діяльності жінок-військовослужбовців, а саме психологічних особливостей поведінки в особливих умовах.

У другому розділі – “Емпіричне дослідження психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах діяльності” – визначено організаційно-методичні передумови організації емпіричного дослідження, основні етапи, обґрунтовано репрезентативність вибірки, комплекс психодіагностичних методик дослідження психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців.

Загальна схема емпіричного дослідження передбачала з’ясування змістових особливостей механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців за розробленою моделлю й відповідними показниками виділених критеріїв та обґрунтування і розробку на цій основі програми соціально-психологічного тренінгу розвитку механізмів довільної саморегуляції поведінки.

У дослідженні взяло участь 172 жінки-військовослужбовців, серед яких: 28 % офіцерського складу, 72 % прапорщики та старшинсько-сержантський склад. Середній вік досліджуваних 33,6 років.

Дослідження передбачало три етапи науково-пошукової роботи.

Перший етап (2010 р. – перша половина 2012 р.) передбачав систематизацію й концептуалізацію досліджень із проблеми саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах, визначення мети, завдань, об’єкта, предмета і програми дослідження, обґрунтування методики емпіричного дослідження, підбір психодіагностичного інструментарію.

На другому етапі (друга половина 2012 р. – перша половина 2013 р.) проведено констатувальний експеримент, мета якого полягала у вивченні розвитку змістових характеристик механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, їх структурної композиції і ступеня виразності емпіричних індикаторів; в отриманні нових емпіричних даних про особливості взаємозв’язків змістових характеристик поведінки жінок-військовослужбовців залежно від ефективності військово-професійної діяльності; у визначенні діагностичних факторів, що обумовлюють сутнісний зміст психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців.

На основі отриманих емпіричних даних проаналізовано змістові характеристики механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців. Виходячи з ефективності військово-професійної діяльності відібрано групу з найнижчими показниками професійних досягнень у кількості 60 осіб. Для забезпечення валідності експерименту та достовірності порівняння емпіричних даних із їх числа виділено *експериментальну та контрольну групи* методом випадкових виборів, за допомогою стратегії рандомізації.

Третій етап (друга половина 2013 р. – 2015 р.) передбачав проведення формувального етапу експерименту, встановлення вихідних положень, що відображають індивідуальні відмінності контингенту досліджуваних, які виявляються у відповідних змістових характеристиках механізмів саморегуляції поведінки та їх стильових особливостях. З метою розвитку компонентів механізмів саморегуляції поведінки та їх змістових характеристик розроблено й реалізовано програму соціально-психологічного тренінгу, який спрямований на розвиток механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців. Дослідження показників механізмів саморегуляції поведінки жінок-

військовослужбовців проводилось відповідно до моделі саморегуляції поведінки на основі емоційно-вольового, мотиваційно-ціннісного, рефлексивно-оціночного та результативно-професійного критеріїв.

Емоційно-вольовий критерій характеризують показники: захисні механізми (заперечення, витіснення, регресія, компенсація, заміщення, реактивне утворення), що описують реакції людини в різних ситуаціях; стратегії подолання стресових чинників (асертивні дії, пошук соціальної підтримки, імпульсивні дії, уникнення, маніпулятивні дії, агресивні дії); схильність до самоконтролю.

Мотиваційно-ціннісний критерій вивчався за показниками механізмів саморегуляції поведінки: здатність адекватно оцінювати зовнішні і внутрішні умови діяльності, надійність і гнучкість; наявність життєвих цілей і рівень їхньої осмисленості; планування цілей і моделювання умов їх досягнення, оцінювання і корекції результатів, гнучкості, самостійності.

Рефлексивно-оціночний критерій характеризують показники: усвідомлення своїх потенційних і актуальних можливостей, оцінювання їх рівня, резервів і можливостей розвитку; рівні самоствавлення за ступенем узагальненості: глобальне самоствавлення (внутрішньо не диференційовані почуття “за” і “проти” самого себе); самоствавлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом та очікуваним ставленням до себе; рівень конкретних дій щодо свого “Я”.

Дослідження *результативно-професійного* критерію проведено шляхом експертного оцінювання використання засобів і способів виконання професійної діяльності. Показниками, що підлягали оцінюванню стали: рівень оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками; вміння використовувати знання у процесі виконання службових обов’язків; здатність до підвищення рівня військової професійної підготовленості; здатність успішно діяти в напружених і складних ситуаціях; надійність і витривалість під час виконання довготривалих робіт.

Оцінювання показників *результативно-професійного критерію*, виявлені за допомогою методу експертних оцінок досліджуваних загальної вибірки (172 особи), дозволили на основі ефективності військово-професійної діяльності жінок-військовослужбовців розділити їх на три групи: 1 група з високим рівнем (ВР) – 37 осіб (21,5 %), 2 група з середнім (СР) – 76 осіб (44,2 %), 3 група з низьким (НР) – 59 осіб (34,3 %) (рис. 2).

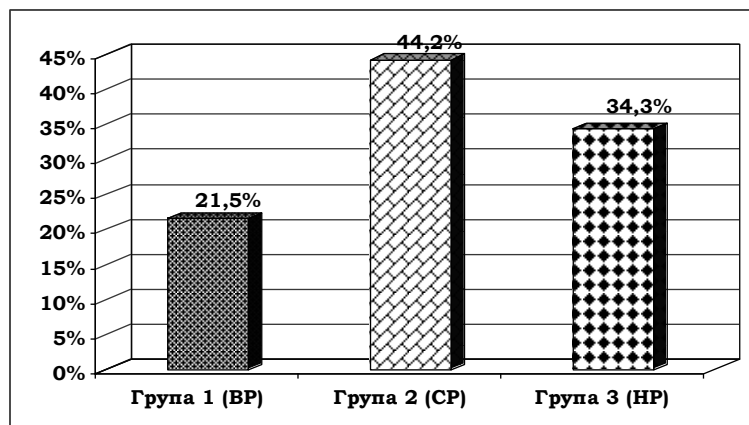

Рис. 2. Розподіл жінок-військовослужбовців за рівнями ефективності військово-професійної діяльності

За показниками *емоційно-вольового критерію* для жінок-військовослужбовців із *низькою* ефективністю військово-професійної діяльності (ВПД) характерне напруження емоційних захисних механізмів (заперечення, регресія, реактивне утворення) й використання більш простих і звичних поведінкових стереотипів. У них розвинені прямі та непрямі стратегії подолання стресових-чинників, більш виразний соціальний та слабкий емоційний самоконтроль.

Жінки-військовослужбовці з *середнім* рівнем ефективності ВПД показали більш виразне напруження раціональних механізмів захисту, активні просоціальні стратегії подолання, розвинений соціальний самоконтроль та контроль в діяльності, середній рівень емоційного контролю та більш виразну орієнтацію на дію.

Жінки-військовослужбовці з *високим* рівнем ефективності ВПД мало застосовують неусвідомлені механізми психологічного захисту, або використовують раціоналізацію, витіснення, проєкцію для регулювання поведінки. Вони віддають перевагу активним просоціальним стратегіям подолання стресових впливів й орієнтовані на дію.

За показниками *мотиваційно-ціннісного критерію* виявлені відмінності між групами жінок-військовослужбовців із різним рівнем ефективності ВПД. Досліджувані з *високою* ефективністю ВПД показали виразний інтернальний локус контролю (високу самостійність, відповідальність, стійкість до зовнішніх впливів); високий рівень розвитку смисложиттєвих орієнтацій, контрольованість життєвих подій; високий рівень загальної саморегуляції, усвідомленість, реалістичність, деталізацію, ієрархічність та узгодженість стійких планів, гнучкість у їх досягненні, адекватні критерії оцінювання. У жінок-військовослужбовців з *середнім* рівнем ефективності ВПД визначено менш виразну інтернальність (достатню самостійність та відповідальність); наповненість смислом та емоційну насиченість життя, прагнення до перспективи майбутніх досягнень, достатню контрольованість життєвих подій; середній рівень загальної саморегуляції, реалістичність і узгодженість планів, оцінювання внутрішніх умов і зовнішніх обставин, невчасна корекція дій, але достатня гнучкість.

Жінкам-військовослужбовцям із *низьким* рівнем ефективності ВПД характерна низька (межова) інтернальність; ситуативність смисложиттєвих устремлінь, відсутність реальних планів на майбутнє, труднощі у вільному прийнятті рішень; низький рівень загальної саморегуляції, мінливість планів, труднощі у визначенні цілей діяльності та програми дій, оцінки поточної ситуації, недостатня гнучкість і стійкість критеріїв успішності діяльності.

За показниками *рефлексивно-оціночного критерію* для жінок-військовослужбовців з високим рівнем ефективності ВПД характерними є висока аутопсихологічна компетентність (усвідомлення власних індивідуально-особистісних властивостей і потенційно актуальних можливостей, інтелектуальна гнучкість, рефлексивність); розвинене адекватне самоставлення – узгодженість внутрішнього простору з вектором життєвого шляху, емоційно-змістовне поєднання віри в себе, самопослідовності, розуміння себе, розвинена самокритика та самоаналіз своїх переваг і недоліків.

У жінок-військовослужбовців із *середнім* рівнем ефективності ВПД розвинена аутопсихологічна компетентність (помірність особистісної активності, достатня

працездатність, рефлексивність); достатньо розвинена віра в себе, здатність узгоджувати особистісні ресурси з реальними життєвими і професійними потребами.

У жінок-військовослужбовців з *низьким* рівнем ефективності ВПД знижена аутопсихологічна компетентність (недооцінка або переоцінка свого потенціалу в професійно-службовій діяльності, низька рефлексивність, недооцінка можливостей на фоні внутрішніх переживань і фрустрації); неузгодженість прагнень та самооцінки наявних ресурсів при плануванні життєвого шляху, самовпевненість, очікування позитивного оцінювання оточенням досягнень.

Проведений аналіз дозволив визначити особливості співвідношення стильових особливостей прояву механізмів саморегуляції поведінки у досліджуваних жінок-військовослужбовців залежно від ефективності ВПД за результативно-професійним критерієм. Результати співставлення наведено на рис. 3.

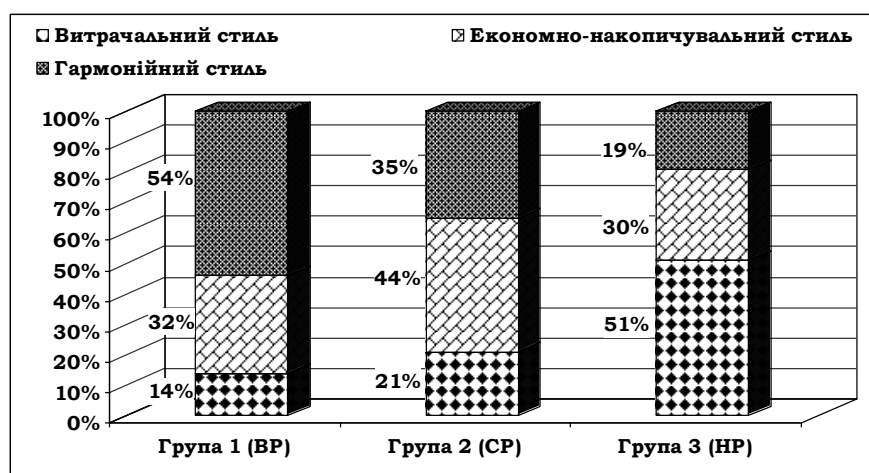

Рис. 3. Співвідношення стильових особливостей механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців із різною ефективністю ВПД

Таким чином, у жінок першої групи з високою ефективністю ВПД найбільш виразним є гармонійний стиль прояву механізмів саморегуляції поведінки (54%). Менш виразним є економно-накопичувальний стиль (32%), а найменш виразним – витрачальний (14%). У жінок другої групи з середнім рівнем ефективності ВПД найбільш виразним є економно-накопичувальний стиль (44%), а найменш виразними – витрачальний (21%) і гармонійний стилі (35%), що також відрізняються за ступенем прояву. Жінки-військовослужбовці третьої групи, з низьким рівнем ефективності ВПД, показали більш виразним витрачальний стиль прояву механізмів саморегуляції поведінки (51%), а найменш виразним – гармонійний (19%), економно-накопичувальний стиль проявився на середньому рівні (30%).

У *третьому розділі* – “**Розвиток довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців**” обґрунтовано та розроблено програму соціально-психологічного тренінгу “*Розвиток механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців*”. Виявлено характер динаміки якісних параметрів змістових характеристик психологічних механізмів довільної саморегуляції поведінки.

Методом ранжування відібрано групу жінок (60 осіб) з найнижчими показниками професійних досягнень. Для забезпечення валідності експерименту й

достовірності порівняння емпіричних даних із числа відібраних жінок-військовослужбовців методом випадкових виборів сформовано експериментальну та контрольну групи по 30 осіб кожна. Основний зміст тренінгу складав 24,5 години (7 занять у межах 3,5 години кожне) й містив вступну частину, три блоки та заключну частину.

Вступна частина орієнтована на створення сприятливого психологічного клімату, засвоєння правил групової роботи, налагодження зворотного зв'язку “учасник – група” та “група – учасник”, створення ситуації рефлексії.

Блок 1. Розвиток навичок психологічної саморегуляції містить тренінгові процедури з розвитку навичок психофізичного відновлення, медитації, аутогенного тренування, здатності до візуалізації, нейтралізації афективних переживань; самопрограмування, заспокоєння, управління диханням та ідеомоторне тренування; розвиток навичок ефективного самовпливу та самоконтролю.

Блок 2. Мотиваційно-ціннісного розвитку містить тренінгові процедури по розвитку ефективної самостійності (відповідальності, адекватності в оцінці умов діяльності); формування осмислених емоційно насичених життєвих і професійних цілей, планування та моделювання на їх основі життєвого й професійного шляху, оцінювання здобутих результатів; програмування конкретних кроків і дій, моделювання умов їх здійснення, оцінювання і гнучкої корекції результатів.

Блок 3. Розвиток суб'єктної рефлексивності містить тренінгові процедури з усвідомлення своїх потенційних і актуальних можливостей, визначення прихованих особистісно-професійних резервів; розвитку самоповаги, внутрішньо-диференційованого самоствавлення, актуалізації професійного “Я”, формування диференційованого професійного “Я-образу”.

Заключна частина орієнтована на закріплення набутих знань, умінь і навичок, усвідомлення особистісних змін, збір інформації від учасників щодо реалізації їхніх очікувань, оцінювання результатів тренінгової роботи. Аналіз результатів експериментальної роботи довів ефективність соціально-психологічного тренінгу, підтвердженням чого є зафіксовані статистично достовірні якісні й кількісні зміни за критеріями в експериментальній та контрольній групах (табл. 1).

Таблиця 1

Результати формувального експерименту

Показники	ЕГ (x _{ср}) (n=30)		КГ (x _{ср}) (n=30)		p (ЕГ)	p (КГ)
	До тренінгу	Після тренінгу	До тренінгу	Після тренінгу		
ОС-диспозиція	67 %	52 %	67 %	64 %	p<0,05	–
ОД-диспозиція	33 %	48 %	33 %	36 %	p<0,05	–
Емоційний самоконтроль	12,9±3,3	14,3±3,1	13,1±2,8	13,4±2,7	p<0,05	–
Самоконтроль у діяльності	15,8±3,4	17,2±3,5	15,7±3,6	15,9±3,5	p<0,05	–
Соціальний самоконтроль	18,5±3,6	19,1±3,2	18,4±4,1	18,2±3,9	–	–
Загальна інтернальність	23,7±3,5	26,4±3,6	23,8±3,7	24,2±3,4	p<0,05	–
Смисложиттєві орієнтації	88,9±7,4	95,8±6,9	88,7±7,2	89,7±7,6	p<0,05	–
Загальний рівень саморегуляції	24,6±1,5	29,8±1,8	24,5±1,7	25,1±2,1	p<0,05	–
Аутопсихологічна компетентність	53,5±5,7	64,3±5,2	53,4±5,2	53,8±6,3	p<0,05	–
Глобальне самоствавлення	65,8±7,2	66,5±6,9	65,5±7,1	65,8±7,3	–	–

Примітка. p – рівень значущості відмінностей за U-критерієм, t-критерієм

Отримані емпіричні результати дослідження механізмів довільної саморегуляції поведінки дозволили встановити позитивну динаміку за показниками емоційно-вольового, мотиваційно-ціннісного та рефлексивно-оціночного критеріїв.

Показано, що за *емоційно-вольовим критерієм* у процесі реалізації соціально-психологічного тренінгу змін зазнали такі показники, як: емоційний самоконтроль, самоконтроль у діяльності, співвідношення диспозицій контролю – орієнтованих на стан (ОС) та на дію (ОД) досліджуваних при її плануванні, реалізації та при невдачі. Емпіричне дослідження вказує на значущі відмінності ($p < 0,05$) цих характеристик між контрольною й експериментальною групами досліджуваних осіб.

Оцінювання показників ОС- та ОД-диспозицій засвідчило значні зміни в їх співвідношенні в ЕГ досліджуваних ($p < 0,05$), при цьому різниця переваги орієнтованих на стан суб'єктів над орієнтованими на дію зменшилася на 30 %. У КГ значущих змін не відбулося. Отримані результати дають підстави стверджувати, про підвищення у досліджуваних регуляційних характеристик, що обумовлюють здійснення планування довільної дії, не виснажуючи емоційні ресурси переживаннями, що могли б завадити цьому процесу.

Позитивна динаміка показників емоційного самоконтролю у діяльності досліджуваних ЕГ ($p < 0,05$) порівняно з КГ, свідчить про підвищення жінками-військовослужбовцями здатності до самоконтролю власних емоційних станів та їх поведінкових проявів як у діяльності, так і в спілкуванні, а також до самоконтролю у процесі реалізації видів діяльності на різних її етапах (прогнозування, планування, контроль). Водночас, не зазнали значних змін показники соціального самоконтролю в ЕГ ($p > 0,05$, що свідчить про сталість прийнятних моделей неформальної взаємодії жінок-військовослужбовців у референтних групах. Позитивні зміни отриманих емпіричних даних за *мотиваційно-ціннісним критерієм*, відбулися за показниками: загальної інтернальності, смисложиттєвих орієнтацій та загального рівня саморегуляції.

Оцінюючи отримані дані за показником загальна інтернальність є підстави стверджувати, що значно підвищилася внутрішня локалізація контролю жінок ЕГ ($p < 0,05$) порівняно з КГ ($p < 0,05$), над значущими подіями у професійній діяльності в тому числі. Такі результати показують, що досліджувані стали краще усвідомлювати важливу роль самостійно прикладених зусиль у реалізації подій у житті та професійній діяльності, знаходити оптимальне співвідношення між нормативною та суб'єктною складовими її регуляції, більшою мірою усвідомлюють власну відповідальність за результати діяльності, проявляють більш активну позицію.

Значущі зміни смисложиттєвих орієнтацій жінок ЕГ ($p < 0,05$) визначають підвищення регулятивного впливу на поведінку й діяльність досліджуваних позитивної емоційної насиченості осмислених цілей та життєвої перспективи. Відповідно зросло й розуміння ролі внутрішніх ресурсів щодо вільного прийняття рішень та втілення їх у життя, усвідомленого життєвого вибору.

Підвищення загального рівня саморегуляції жінок ЕГ ($p < 0,05$) порівняно з КГ ($p < 0,05$), свідчить про позитивну динаміку їх здатності виділяти значущі умови досягнення цілей, продумувати послідовність своїх дій, виявляти причини неузгодження результатів із метою діяльності, визначати критерії її ефективності,

своєчасного реагування на нестандартні ситуації у динамічних, мінливих обставинах військово-професійної діяльності.

За результатами тренінгу відбулися значущі зміни за *рефлексивно-оціночним критерієм*. Позитивних змін набули результати в ЕГ жінок за шкалою аутопсихологічна компетентність ($p < 0,05$), що засвідчує зростання показників, які відображають самостійність, усвідомлення своєї професійної позиції й поведінки у сфері службової діяльності та пов'язаних з посадовим чи професійним зростанням. Такі дані є свідченням позитивних змін у самовираженні досліджуваних, набутті ними нових знань, умінь, досвіду.

Не відбулося значних змін емпіричних даних у жінок ЕГ, після тренінгових процедур, за показником глобальне самоствавлення. Найвищі регуляторні функції самоствавлення як визначального показника суб'єктності особистості, обумовлюють адекватність і диференційованість військово-соціальної активності й поведінки суб'єкта, тому вони важче піддаються корекції. Згідно з розробленою моделлю саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах, самоствавлення як механізм саморегуляції, відповідає найвищому суб'єктно-смысловому рівню довільної саморегуляції поведінки. Тому для отримання значущої динаміки впроваджених тренінгових впливів, у рамках визначеного часу виявилось недостатньо, втім це не зменшує його загальної ефективності та становить перспективу подальшої роботи.

Результати дослідження динаміки співвідношення стильових особливостей прояву механізмів саморегуляції поведінки у досліджуваних жінок-військовослужбовців ЕГ та КГ після реалізації соціально-психологічного тренінгу наведені на рис. 4.

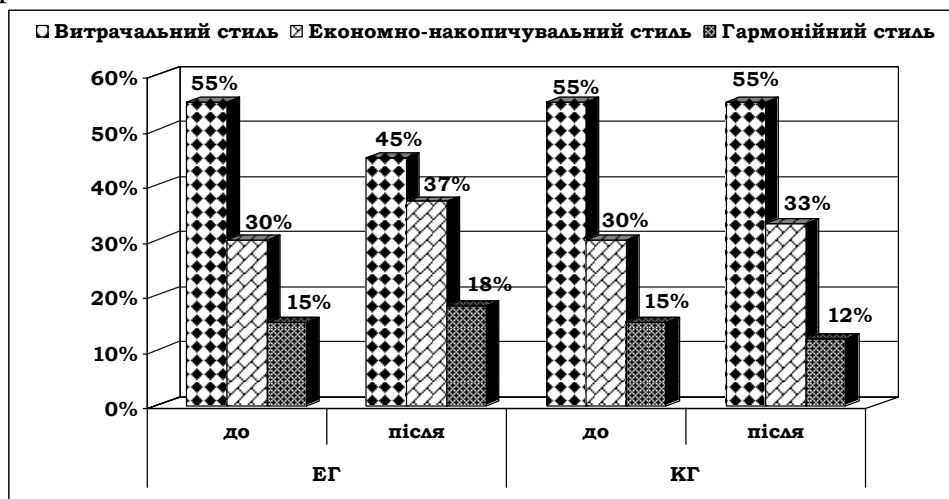

Рис. 4. Динаміка співвідношення домінуючих стильових особливостей прояву механізмів саморегуляції досліджуваних жінок-військовослужбовців

Отримані результати вказують на значущі зміни ($p < 0,05$) щодо кількості досліджуваних, у яких переважали окремі стильові особливості механізмів саморегуляції поведінки на основі співвідношення їх індивідуальних характеристик. У жінок ЕГ відбулося зниження прояву витрачального стилю на 10 %, збільшення показників економно-накопичувального (на 7 %) та гармонійного (на 3 %) стилів. У КГ спостерігаються незначні зміни у зниженні показників гармонійного та збільшення економно-накопичувального стилів на 3 %.

Отже, у ході реалізації психотренінгової програми встановлено, що теоретичні положення та організаційно-методичні засоби, покладені в її основу, є релевантними засобами розвитку змістових характеристик психологічних механізмів довільної саморегуляції поведінки відповідно до виділених критеріїв. В цілому вони можуть забезпечити позитивну динаміку ефективності військово-професійної діяльності та її функціональної успішності.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання наукової проблеми, що полягала у з'ясуванні психологічних механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах, визначення їх змістових характеристик, обґрунтування психологічних засобів їх розвитку. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких *висновків*:

1. Охарактеризовано психологічні механізми саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах. Саморегуляцію поведінки особистості визначено як зовнішню мимовільну (несвідому) та внутрішню довільну (усвідомлену) цілеспрямовану активність людини з багаторівневою детермінацією, що містить різні сфери психічної організації людини у їх поліфункціональній цілісній взаємодії відповідно до умов діяльності, із розрахунку раціонального й ефективного використання наявних психічних ресурсів.

Саморегуляція поведінки жінок-військовослужбовців представлена як інтегративна функція індивідуальності, що визначає адаптацію людини в різних сферах життєдіяльності. Дефіцит регуляції в одній сфері повинен закономірно співвідноситися з рівнем її розвитку в інших. Механізми саморегуляції поведінки обґрунтовано як психологічні детермінанти установок, реакцій, засоби управління людиною своїми діями, окремими вчинками й поведінковими актами, цілісною системною поведінкою інтегрованої особистості. Серед них виділено: інстинкти, потреби, психологічні захисти, емоційне задоволення, що забезпечують мимовільну регуляцію; вольові дії та зусилля, самоконтроль (поточний та опосередкований), компоненти самосвідомості (самооцінка, ціннісні орієнтації, рівень домагань, образ-Я, локус контролю), аутопсихологічна компетентність, самоставлення, рефлексивне осмислення, самовдосконалення та самодетермінацію, що забезпечують довільну регуляцію поведінки особистості.

2. Розроблено структурно-функціональну модель саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, що відображає ієрархічні рівні за мимовільною та довільною формами саморегуляції, механізми яких послідовно формуються у процесі особистісно-професійного становлення. Механізми саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців та їх складові представлені на відповідних рівнях: сенсорно-перцептивному, операційно-технічному, мотиваційно-ціннісному та рефлексивно-оціночному. При цьому зазначені рівні проявляються через мимовільну та довільну форми саморегуляції поведінки. Мимовільній – відповідають сенсорно-перцептивний та емоційна складова операційно-технічного рівня, а довільній – вольова складова операційно-технічного рівня, мотиваційно-ціннісний і рефлексивно-оціночний рівні.

3. Обґрунтована методика реалізації емпірико-діагностичного задуму дослідження, яка відображена в системі критеріїв механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, узгоджених з розробленою моделлю, а також діагностичних засобах і процедурі їх виявлення. Установлено змістові характеристики механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, що відображають показники емоційно-вольового, мотиваційно-ціннісного, рефлексивно-оціночного критеріїв та стильові особливості прояву залежно від ефективності військово-професійної діяльності за показниками результативно-професійного критерію.

За результатами емпіричного дослідження з'ясовано, що для жінок із низькою ефективністю військово-професійної діяльності характерні: напруження емоційних, примітивних захисних механізмів (заперечення, регресія, реактивне утворення) й використання більш простих і звичних поведінкових стереотипів; маніпулятивні, імпульсивні стратегії подолання, слабкий емоційний самоконтроль, знижена довільна регуляція актуальної дії; низька інтернальність, ситуативність смисложиттєвих устремлінь, труднощі у прийнятті рішень, низький рівень загальної саморегуляції; знижена аутопсихологічна компетентність, неузгодженість прагнень та самооцінки наявних ресурсів при плануванні життєвого шляху, очікування позитивного оцінювання оточенням досягнень.

Для жінок-військовослужбовців із високою ефективністю ВПД характерні: використання раціональних механізмів психологічного захисту (раціоналізація, витіснення, проекція) для регулювання поведінки; застосування переважно активних просоціальних стратегій подолання, виразний соціальний, емоційний самоконтроль та орієнтація на дію; виразний інтернальний локус контролю, високий рівень розвитку смисложиттєвих орієнтацій та загальної саморегуляції, усвідомленість, реалістичність, деталізація, ієрархічність і узгодженість стійких планів та самостійно поставлених цілей, гнучкість у їх досягненні, адекватні критерії оцінювання; висока аутопсихологічна компетентність, розвинене адекватне самоствавлення, віра в себе, послідовність, розвинений самоаналіз своїх переваг та недоліків.

Стильові особливості прояву механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців у певній мірі обумовлюють різну її ефективність, що виражається у ступені конструктивності та ефективності вибудовування ними щоденної поведінки у різних ситуаціях повсякденної службово-професійної діяльності. У жінок-військовослужбовців із високим рівнем ефективності ВПД переважно формується гармонійний стиль прояву механізмів саморегуляції поведінки, а у жінок-військовослужбовців із середнім рівнем ефективності – економно-накопичувальний стиль. Натомість у жінок із низьким рівнем ефективності домінує витрачальний стиль прояву механізмів саморегуляції поведінки.

4. Розроблена тренінгова програма розвитку механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців призначена для розвитку змістових компонентів механізмів довільної саморегуляції. Вона містить вступну та заключну частини, а також три блоки (розвитку навичок психологічної саморегуляції, мотиваційно-ціннісного розвитку та розвитку суб'єктної рефлексивності). Усі блоки узгоджені за змістом із визначеними критеріями (емоційно-вольовим, мотиваційно-ціннісним, рефлексивно-оціночним).

Доведено ефективність упровадженого тренінгу розвитку механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців. Оцінювання якісних параметрів змістових компонентів механізмів довільної саморегуляції засвідчує значущі трансформації розвитку навичок психологічної саморегуляції, самоконтролю та самокорекції поведінки, самосвідомості, ефективної самостійності й цілепокладання, рефлексивного осмислення власної поведінки, розвиток особистісно-професійних ресурсів, суб'єктної активності та самодетермінації.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути: вивчення психологічних особливостей механізмів саморегуляції поведінки в жінок-військовослужбовців на різних етапах їх професійного становлення; дослідження взаємозв'язку стильових особливостей механізмів саморегуляції поведінки з об'єктивними результатами у військово-професійній діяльності жінок-військовослужбовців; удосконалення системи психологічного супроводження службово-професійної діяльності жінок-військовослужбовців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях, що входять до переліку, затвердженого МОН України:

1. Іванова О. А. Механізми регуляції поведінки жінок-військовослужбовців / О. А. Іванова // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр. – К. : НУОУ, 2014. – Вип. 6 (43). – С. 300–306.

2. Іванова О. А. Соціально-психологічні чинники професійної діяльності жінок-військовослужбовців / О. А. Іванова // Вісник Національного університету оборони України зб. наук. пр. – К. : НУОУ, 2015. – Вип. 2 (45). – С. 90–94.

3. Іванова О. А. Ефективність розвитку механізмів довільної регуляції поведінки жінок-військовослужбовців / О. А. Іванова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. пр. КНУ імені Тараса Шевченка. – 2015. – № 4 (29). – С. 69–76.

4. Іванова О. А. Стильові особливості механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців / О. А. Іванова // Вісник Одеського національного університету. Сер. “Психологія”. – 2016. – Т. 21, вип. 1 (39). – С. 83–90.

5. Іванова О. А. Модель саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців / О. А. Іванова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. : Талком, 2016. – Т. IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія, вип. 9. – С. 213–222.

Статті в іноземних виданнях:

6. Іванова Е. А. Психологические особенности гендерных конфликтов женщин-военнослужащих / Е. А. Иванова // Весник Академии МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Алиева Э. А. – 2014. – Вып. 2. – С. 87–91.

7. Іванова О. А. Емпіричні індикатори механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах [Електронний ресурс] / О. А. Іванова // Technologies of intellect development. Development's Problems in Different Departments of Psychology. – 2015. – Vol. 1, № 11. – Режим доступу : http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/202.

Тези у збірниках доповідей наукових конференцій:

8. Іванова О. А. Гендерні виміри лідерства / О. А. Іванова // Психологічні технології в екстремальних видах діяльності : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., (Донецьк, 13 трав. 2011 р.) / МВС України, Донецький юридичний ін-т Луганського держ. ун-ту внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2011. – С. 67.

9. Іванова О. А. Професійна діяльність жінок-військовослужбовців в умовах психологічного стресу / О. А. Іванова // Психологія професійної безпеки особистості : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Луцьк, 20–21 берез. 2015 р.) / уклад. Ж. П. Вірна. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С. 100–104.

10. Іванова О. А. Адаптивні стилі міжособистісної взаємодії жінок-військовослужбовців / О. А. Іванова // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності вищих навчальних закладів МВС України : матеріали наук.-практ. конф., (Харків, 16 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 213–216.

11. Іванова О. А. Механізми емоційної саморегуляції поведінки / О. А. Іванова // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., (Хмельницький, 21–22 квіт. 2015 р.) / МОН України, Хмельницький нац. ун-т. – Хмельницький : ХНУ, 2015. – С. 9–10.

12. Іванова О. А. Особистісна поведінка військовослужбовців-жінок у військово-соціальному середовищі / О. А. Іванова // Ідеологічна робота у Збройних Силах України: соціально-гуманітарні та правові аспекти : матеріали науково-практичного семінару (Київ, 14 травня 2013 р.) / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. – К. : НУОУ, 2013. – С. 36–39.

13. Іванова О. А. Гендерні особливості у професійній самореалізації військовослужбовців / О. А. Іванова // Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції : матеріали наук.-практ. конф., (Київ, 3 черв. 2015 р.) / Міністерство оборони України, Нац. ун-т оборони України імені Івана Черняховського. – К. : НУОУ, 2015. – С. 159–161.

14. Іванова О. А. Взаємозв'язки змістових характеристик механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців / О. А. Іванова // Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, (Київ, 12–13 лют. 2016 р.). – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. – С. 43–47.

15. Іванова О. А. Модель регуляції поведінки жінок-військовослужбовців / О. А. Іванова // Підготовка військових фахівців у ВВНЗ та військових навчальних підрозділах ВНЗ України: стан, проблемні питання та перспективи вдосконалення : матеріали Міжвідомчої наук.-практ. конф., (Київ, 16 груд. 2015 р.) – К. : НУОУ імені Івана Черняховського, 2016. – С. 126–127.

АНОТАЦІЇ

Іванова О. А. Психологічні механізми саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців в особливих умовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. – Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню змістових характеристик механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців та обґрунтуванню психологічних засобів їхнього розвитку.

У дослідженні визначено сутність і структуру саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, яка базується на зовнішній (мимовільній) та внутрішній (довільній) цілеспрямованій активності особистості. Така побудова дозволяє особистості раціонально використовувати наявні психічні ресурси в особливих умовах діяльності. Розроблено структурно-функціональну модель саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, яка містить види, форми, рівні, механізми та поведінкові прояви жінок-військовослужбовців, що виконують завдання в особливих умовах. Встановлено взаємозв'язок механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців з їхніми індивідуально-психологічними характеристиками.

Проведено емпіричне дослідження змістових психологічних характеристик механізмів саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, виявлено їх взаємозв'язки і стильові особливості у поведінкових проявах, що знаходять відображення у витрачальному, економно-накопичувальному та гармонійному стилях. Розроблено і перевірено результативність програми тренінгу розвитку механізмів довільної саморегуляції поведінки жінок-військовослужбовців, що створює передумови для формування стійких утворень щодо протидії професійним ризикам.

Ключові слова: саморегуляція поведінки, механізми саморегуляції поведінки, стильові особливості, розвиток довільної саморегуляції, жінки-військовослужбовці.

Іванова Е. А. Психологические механизмы саморегуляции поведения женщин-военнослужащих в особых условиях. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – психология деятельности в особых условиях. – Национальный университет обороны Украины имени Ивана Черняховского, Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию смысловых характеристик механизмов саморегуляции поведения у женщин-военнослужащих и обоснованию психологических средств их развития.

В исследовании определены сущность и структура саморегуляции поведения женщин-военнослужащих как внешняя непроизвольная (неосознанная) и внутренняя произвольная (осознанная) целеустремленная активность человека с многоуровневой детерминацией. Она включает в себя разные сферы психической организации личности в их полифункциональном целостном взаимодействии в соответствии с условиями деятельности, из расчета рационального и эффективного

использования имеющихся психических ресурсов. Разработана структурно функциональная модель саморегуляции поведения женщин-военнослужащих, которая отображает иерархические уровни по произвольной и непроизвольной формам регуляции (сенсорно-перцептивный, операционально-технический, мотивационно-ценностный и рефлексивно-оценочный). В модели представлены виды, формы, уровни, механизмы и поведенческие проявления, установлена взаимосвязь механизмов саморегуляции поведения с соответствующими психологическими характеристиками личности в ее развитии как субъекта военно-профессиональной деятельности.

Проведено эмпирическое исследование содержательных психологических характеристик механизмов саморегуляции поведения женщин-военнослужащих на основе разработанной модели регуляции поведения. Определены диагностические факторы, обуславливающие сущностное содержание психологических механизмов регуляции поведения женщин-военнослужащих, в основе которых лежат индивидуально-психологические особенности доминирующих механизмов регуляции поведения военнослужащих соответствующих групп – с высоким, средним и низким уровнем эффективности военно-профессиональной деятельности. Рассмотрены стилевые особенности механизмов регуляции поведения женщин-военнослужащих на основе их содержательных характеристик, которые отображают показатели эмоционально-волевого, мотивационно-ценностного, рефлексивно-оценочного критериев и стилевые особенности проявления в зависимости от эффективности военно-профессиональной деятельности по показателям результативно-профессионального критерия.

Выявлены различия эмпирических индикаторов содержательных характеристик актуальных психологических механизмов регуляции поведения женщин-военнослужащих на основе проявления показателей психологической защиты и ведущих копинг-стратегий в зависимости от эффективности осуществления военно-профессиональной деятельности в особых условиях. Обнаружены их взаимосвязи и стилевые особенности в поведенческих проявлениях, которые находят отображение в затратном, экономно-накопительном и гармоническом стилях. Показано, что у женщин с высоким уровнем эффективности военно-профессиональной деятельности преимущественно формируется гармонический стиль проявления механизмов саморегуляции поведения, у женщин со средним уровнем эффективности – экономно-накопительный стиль, а у женщин с низким уровнем – затратный стиль проявления механизмов саморегуляции поведения.

Разработана и проверена на результативность программа социально-психологического тренинга развития механизмов произвольной саморегуляции поведения женщин-военнослужащих, который создает предпосылки для формирования устойчивых образований относительно противодействия профессиональным рискам.

Ключевые слова: саморегуляция поведения, механизмы саморегуляции поведения, стилевые особенности, развитие произвольной саморегуляции, женщины-военнослужащие.

Ivanova O. A. Psychological mechanisms of self regulation behavior of female military in special conditions. – Manuscript.

The thesis on getting the scientific degree of a candidate of psychological sciences in specialty 19.00.09 – psychology of activity under specific conditions. – National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to the research of the essence characteristics of the servicewomen' behavior self-control mechanisms and to the reasoning of the psychological means of their development.

In the research the essence and structure of servicewomen' behavior self-control are defined as an external unintentional (unconscious) and internal voluntary (conscious) intentional activities of a person with a multilevel determination, which includes various spheres of a person's mental organization in its multifunctional coherent interaction accordingly to the conditions of activities in view of the efficient and effective application of available mental resources. The structural and functional model of servicewomen' behavior self-control, which shows types, forms, levels, mechanisms and behavioral demonstrations, was worked out, the interaction of the behavior self-control mechanisms with the corresponding psychological characteristics was found out.

The empirical research of the essence characteristics of servicewomen' behavior self-control mechanisms was conducted, their interrelation and style specifics in the behavioral demonstrations, which are reflected in the wasteful, economical and saving, harmonious styles, were found out.

The training program of development of the servicewomen' unintentional behavior self-control mechanisms, that creates pre-conditions for a formation of the stable entities on countering the professional risks, was developed and tested for its effectiveness.

Key words: behavior self-control, behavior self-control mechanisms, style specifics, development of instinctive self-control, servicewomen.